

Aleksandar Hemon

IZDAVAČ

buybook

Radićeva 4, Sarajevo

Tel: + 387 33 550-495

Fax: + 387 33 550-496

fabrikaknjiga@buybook.ba

www.buybook.ba

ZA IZDAVAČA

Goran Samardžić

Damir Uzunović

NASLOV IZVORNIKA

The Book of my Lives, Aleksandar Hemon

Copyright © 2013 by Aleksandar Hemon

All rights reserved

PREVOD S ENGLESKOG

Irena Žlof

UREDNICI

Damir Uzunović

Goran Samardžić

LEKTURA

Vlasta Brajković

KOREKTURA

Buybook

DIZAJN NASLOVNICE

Rodrigo Corral

DTP

Amir Hadžić

ŠTAMPA

Dobra knjiga, Sarajevo

Aleksandar Hemon

KNJIGA MOJIH ŽIVOTA

Drugo dopunjeno izdanje

S engleskog prevela Irena Žlof

Savremena bh
književnost

Sarajevo, 2014.

Za Isabel, koja zauvijek diše na mojim prsima

ZAHVALE

Pišem fikciju jer ne mogu da je ne pišem, ali me se mora tjerati da pišem nefikciju.

Želim se zahvaliti sljedećim ljudima koji su me natjerali da prevaziđem tu svoju nesklonost i lijenost: Slavenki Drakulić i Richardu Swartzu; Johnu Freemanu; Seanu Wilseyu i ekipi McSweeney's; Leeju Froelichu; Davidu Remnicku i, posebno, Debori Treisman, koja je svojom pameću, mudrošću i ljubaznom intervencijom pomogla da nekoliko teških dijelova teksta zažive. Mom izdavaču, Seanu McDonaldu, Tonyju Sopranu njujorškog izdavaštva, odanom prijatelju koji mi je pružao podršku, i koji me je natjerao da pišem iznova kada mi nije bilo do toga. Mojoj agentici, Nicole Aragi, koja je sada već postala *de facto* član moje porodice, te joj obično svoju zahvalnost izražavam kuhajući za nju – ipak, pisana zahvala je na mjestu, jer su mi njeno strpljenje, ljubaznost, velikodušnost, i njen šokantno prljavi rječnik pomogli da prebrodim neke veoma teške trenutke. Moja sestra, Kristina, i moj najbolji prijatelj, Velibor Božović Veba, podijelili su

sa mnom toliko toga – u najmanju ruku svoje uspomenne – da im se ne mogu dovoljno zahvaliti. Mojim roditeljima, Petru i Anđi, koji su predurali moje djetinjstvo i pubertet i ostali pri pameti, u procesu postavši moji prijatelji i moji heroji. Teri Boyd, mojoj supruzi i partnerici, mojoj zauvijek a i nakon toga, zahvaljujući kojoj je sve moguće i izdrživo. I konačno, mojim kćerima, Elli, Isabel, i Esther, koje su svim mojim životima podarile ljubav i značenje.

ŽIVOTI DRUGIH

1. KO JE TO?

Tu večer 27. marta 1969. godine, moj otac je bio u Lenjingradu, u SSSR-u, na postdiplomskom studiju elektrotehnike. Majka je bila kod kuće, u Sarajevu, u podmaklim trudovima, okružena vijećem bliskih prijateljica. Rukama je podupirala svoj okrugli stomak, otpuhivala je i plakala, ali stručno vijeće nije izgledalo zabrinuto. Ja sam kružio oko nje, imao sam tačno četiri i po godine, i uporno je pokušavao uhvatiti za ruku ili joj sjesti u krilo, sve dok me nisu poslali na spavanje. Oglušio sam se na njihovu naredbu kako bih mogao nastaviti pratiti razvoj situacije kroz (pomalo frejdovsku) ključaonicu. Naravno, bio sam prestravljen, jer iako sam znao da je u njenom stomaku beba, još uvijek nisam znao kako sve to tačno funkcioniše, šta će se desiti s mamom, s nama, sa mnom. Kada su je konačno odvezli u bolnicu, vidno i čujno u bolovima, mene su ostavili kod kuće da se borim s užasavajućim mislima koje je teta Jozefina nastojala

odagnati, uvjeravajući me da moja majka neće umrijeti, i da će se vratiti kući s mojim bratom ili sestrom. Želio sam da se mama vrati; nisam želio ni brata ni sestru; želio sam da sve bude isto kao što je bilo, onako kako već jeste. Svijet je harmonično pripadao meni; tačnije, ja sam bio svijet.

Ali nikad ništa nije bilo – niti će ikada biti – kao što je nekad bilo. Par dana kasnije, u društvu dvoje odrašlih (čija su imena i likovi potonuli na pjeskovito dno ovog matorog uma – sve što znam je da ni jedno od njih nije bio moj otac koji je još uvijek bio u SSSR-u), otišli smo po mamu u bolnicu. Sjećam se samo toga da ona nije bila ni upola sretna što me vidi koliko sam ja bio sretan što vidim nju. Na putu kući, sjedio sam na zadnjem sjedištu zajedno s njom i nekakvim smotuljkom, za koji su mi rekli da je živo biće – to je trebala biti moja sestra. Lice moje navodne sestre bilo je zabrinjavajuće zgužvano, i sve što sam uspio razaznati bila je ružna, nedefinisana grimasa. Štaviše, lice joj je bilo tamno, kao da je pokriveno čađu. Kada sam povukao prstom preko njenog obraza, ispod sloja čađi ukazala se blijeda linija. “Pa, ona je prljava”, objavio sam, ali niko od odraslih nije u tome vidio neki problem. Od tog trenutka pa nadalje, više niko neće imati baš puno sluha za moje misli i potrebe. A i do čokolade će biti sve teže doći.

Tako je dolazak moje navodno čađave sestre označio početak mučnog, usamljeničkog perioda u mom ranom razvoju. Rijeke ljudi (donoseći čokoladu koju nisam smio pipnuti) dolazile su u naš dom samo da bi se nagnuli iznad nje proizvodeći čudne zvukove. Malo kome od njih je bilo stalo do mene, dok je pažnja koju su njoj posvećivali bila u potpunosti i frustrirajuće nezaslužena:

ona ništa drugo nije radila osim što je spavala i plakala i prolazila stalno mijenjanje pelena. Ja sam, s druge strane, već znao čitati jednostavne riječi, da ne spominjem da sam sasvim tečno govorio, a znao sam pregršt zanimljivih stvari: znao sam raspoznati zastave raznih zemalja; s lakoćom sam razlikovao divlje i domaće životinje; moje umilne fotografije bile su svuda po kući. Posjedovao sam znanje, ideje, znao sam ko sam. Ja sam bio ja, osoba, svima drag i mio.

Koliko god da mi je njeno postojanje bilo mučno, u prvo vrijeme ona mi je bila kao svaka druga nova stvar, nešto što moraš zaobići da bi došao do mame, kao novi komad namještaja ili uvenula biljka u velikoj saksiji. Ali sam onda shvatio da će ona ostati i postati trajna prepreka, da mamina ljubav prema meni možda više nikad neće doseći one razine prije sestrinog dolaska. Ne samo da je moja nova sestra narušila ono što je nekada bio moj svijet, nego se i ne znajući nametnula – uprkos tome što uopšte nije imala svoje ja – kao centar tog svijeta. U našoj kući, u mom životu, u životu moje mame, svaki dan, sve vrijeme, zauvijek bila je prisutna – to čađavo ne-ja, taj neko drugi.

Stoga sam je pokušao istrijebiti čim mi se ukazala prilika. Jednog proljetnog dana, majka je izašla iz kuhinje da se javi na telefon i nju je ostavila samu sa mnom. Moj otac je još uvijek bio u Rusiji, i vjerovatno je upravo s njim pričala. Majka mi se izgubila iz vida i nije je bilo neko vrijeme, a ja sam promatrao malo biće, njeno bezizražajno lice, potpuno odsustvo misli i ličnosti, njenu očiglednu beznačajnost, njeno nezasluženo prisustvo. I onda sam je počeo daviti, pritišćući joj dušnik svojim palčevima, kako sam to vidio da rade na televiziji. Bila je

meka i topla, živa, a ja sam u svojim rukama držao njen život. Pod prstima sam osjećao njen sićušni vrat, nanosio sam joj bol, grčila se boreći se za život. Odjednom, shvatio sam da ne bih trebao raditi to što radim, ne bih je trebao ubijati, jer ona je moja sestra, jer je volim. Ali tijelo je uvijek brže od uma, te sam nastavio pritiskati još jedan trenutak, dok nije počela povraćati usireno mlijeko. Prestravila me je mogućnost da je izgubim: zvala se Kristina; ja sam bio njen veliki brat; želio sam da živi kako bih je mogao više voljeti. Ali, iako sam znao kako da joj prekratim život, nisam znao kako ga spasiti.

Majka je čula njen očajnički plač, isпустиła slušalicu, i dotrčala u pomoć. Podigla je sestru u naručje, smirila je, obrisala ostatke mlijeka, pomogla joj da normalno prodiše, a zatim od mene zahtijevala objašnjenje. Moja netom otkrivena ljubav prema sestri i odgovarajući osjećaj krivnje nisu ni najmanje uticali na moj instinkt za samoodbranu: odvažno sam ustvrdio da je sestra počela plakati i da sam joj ja samo stavio ruku preko usta da ne bi uznemiravala mamu dok priča na telefon. Tokom cijelog svog djetinjstva uvijek sam znao više i bolje nego što su moji roditelji mislili da znam – bio sam uvijek malo stariji nego što se njima činilo. U ovom slučaju, besramno sam insistirao na svojim dobrim namjerama sve zajedno u paketu s djetinjom nevinošću, i tako su me ukorili i oprostili mi. Bez sumnje su me još neko vrijeme nakon toga držali pod prismotrom, ali ja nikad više nisam pokušao ubiti Kristinu, voleći je nakon toga neprekidno.

Prisjećanje na taj sestroubilački pokušaj moje je najranije sjećanje u kojem mogu sebe sagledati izvana: ono što vidim smo ja i moja sestra. Nikada više neću biti sâm na svijetu, nikada ga više neću imati isključivo za sebe.

Nikada više moje sopstvo neće biti suverena teritorija oslobođena prisustva drugih. Nikada više neću imati svu čokoladu samo za sebe.

2. KO SMO MI?

Ranih sedamdesetih, kada sam odrastao u Sarajevu, dominantni društveni koncept među nama djecom bio je *raja*. Ako si imao ikakvih prijatelja, imao si rajuu, ali je obično rajuu definisao dio grada ili naselje u kojem si živio – mi smo provodili većinu vanškolskog vremena igrajući se na ulici. U svakoj rajii postojala je starosna hijerarhija. Velika raja su bili stariji klincci čija je dužnost, između ostalog, bila da štiti malu rajuu od druge raje koja ih je napadala i otimala im pare. Među pravima starijih klinaca ubrajala se i bezuslovna poslušnost male raje, koju su uvijek mogli poslati po cigarete, časopise s golim ženama (Čik, Start ili Zum Reporter), pivo, kondome, ili tražiti da dobrovoljno ponude svoje glave kako bi velika raja na njima nemilosrdno vježbala čvoke – moja glava je često bila žrtva kanonade strašnih macola. Većina raja bila je poznata po imenu svog vođe, obično najjačem, najzajebanijem klinccu. Mi smo naprimjer zazirali od Ćizine raje jer je Ćiza bio poznati jalijaš. Kako je Ćiza bio dovoljno star da bi se uspješno bavio raznim vrstama sitnog kriminala, rijetko smo ga viđali. Tako je on poprimio mitološke kvalitete, dok je njegov mlađi brat Zeko vodio svakodnevne operacije svrsishodnog dokoličarenja. Njega smo se najviše bojali.

Moja raja je bila manje vrijedna, slabija, jer uopšte nismo imali vođu – svi stariji klincci u našoj rajii su, nažalost,

školu shvatali ozbiljno. Definisalo nas je igralište između dvije simetrične, socijalistički identične zgrade u kojima smo živjeli; zvali smo ga Park. U geopolitičkom kontekstu našeg komšiluka (tada se taj kraj zvao Stara stanica) bili smo poznati kao Parkaši. U Parku smo imali standardnu opremu za dječija igrališta, tobogan, tri ljuljačke, pijesak, vrtešku, ali smo imali i klupe, koje su nam služile kao golovi kada bismo igrali fudbal. Možda još važnije od klupa bilo je žbunje u kojem nam je bila loga – naša baza, mjesto gdje smo mogli pobjeći u slučaju napada Ćizine raje, gdje smo skrivali stvari koje bismo ukrali od roditelja ili oteli od druge, slabije djece. Stoga je Park bio naš punopravni posjed, naša suverena teritorija, na koju niko sa strane, a posebno ne član neke druge raje, nije smio kročiti – svakog sumnjivog stranca čekao je preventivni pretres, a neke bismo i kažnjavali nasrtajem. Jednom smo uspješno izveli akciju protiv grupe tinejdžera koji su greškom pomislili da je naš Park zgodno mjesto za pušenje, pijenje i međusobno fatanje. Gađali smo ih kamenjem i mokrim pijeskom umotanim u novine, kolektivno smo napadali izolovane pojedince lomeći dugačke štapove o njihove noge, dok su oni bespomoćno mlatarali svojim kratkim rukama. S vremena na vrijeme, neka druga raja bi nas pokušala napasti i preuzeti kontrolu nad Parkom, i tada bi izbio rat – glave su pucale, tijela su se ranjavala, i svi smo riskirali ozbiljne povrede. Uzimali smo samo kada bi Zeko i njegova ekipa – naši daleko nadmoćniji neprijatelji – došli u Park, tada smo bili prisiljeni nemoćno gledati kako se ljuljaju na našim ljuljačkama, spuštaju niz naš tobogan, pišaju u naš pijesak, seru u naše žbunje. Samo smo mogli sanjati o nemilosrdnoj odmazdi, tamo negdje u dalekoj ali izvjesnoj budućnosti.

Iz ove perspektive čini mi se da, kad nisam bio u školi ili čitao knjige, vječito sam učestvovao u nekom kolektivnom projektu svoje raje. Osim što smo štitili suverenost Parka i vodili kojekakve ratove, vrijeme smo provodili družeći se po kućama, razmjenjivali smo stripove i sličice fudbalera, švercali se u obližnje kino (kino Arena), tragali za dokazima seksualne aktivnosti u ormari- ma naših roditelja, i išli jedni drugima na rođendane. Moja primarna odanost bila je prema mojoj raji i svaka druga kolektivna pripadnost bila mi je potpuno apstrak- tna i apsurdna. Da, svi smo bili Jugoslaveni i pioniri i svi smo voljeli Tita, socijalizam, i našu domovinu, ali ništa od toga nije bilo vrijedno odlaska u rat ili premlaćivanja. Naši drugi identiteti, naprimjer nacionalnost, bili su pot- puno nebitni. Ako smo i bili svjesni nečije nacionalnosti, povezivali smo je sa staromodnim običajima naših sta- rih, i ona nije imala nikakve veze s našim svakodnevnim operacijama, i sasvim sigurno ne s našom borbom protiv ugnjetavanja od strane Zeke i njegove raje.

Jednog dana smo ja i gotovo sva moja raja otišli kod Almira na rođendan. Almir je bio malo stariji od mene, i stoga autoritet za mnoge stvari o kojima ja ništa ni- sam znao, uključujući eksplozivna svojstva azbesta, ko- jeg smo zvali “staklena vuna” i kojem smo nekako imali neograničen pristup. Jedanput sam se neumorno bacao na zemlju dok je on bacao ručne bombe napravljene od komada “staklene vune” umotane u papir, pošto je on uporno obećavao eksploziju do koje nikad nije došlo. Almir je također bio dovoljno star da se fura na rock muziku, tako da smo na njegovoj rođendanskoj proslavi slušali Bijelo dugme, koji su, zbog svojih čupavih frizura i antisocijalnih, antisocijalističkih, apsurdnih pjesama,

bili najgora noćna mora naših roditelja. Ne računajući ovaj muzički odmak, Almirov rođendan je u svakom drugom pogledu bio standardni aranžman: pojeli smo sendviče, popili sokove, gledali ga kako gasi svjećice na torti i predali mu poklone.

Almir je na proslavi bio fino obučen, što je u ovom slučaju značilo vuneni džemper s crnim i narandžastim prugama, mekan i relativno raskošan – naša socijalističko-jugoslavenska odjeća bila je totalno dosadna. Džemper je očigledno pripadao nekom drugom mjestu, i pitao sam ga odakle je. Iz Turske, rekao je. Na šta sam ja dobio: “Ah, znači ti si Turčin!” To je trebala biti smiješna šala, ali se niko nije nasmijao; što je još gore, niko je nije shvatio kao šalu. Moja poenta je bila da ga strani džemper nekako čini strancem, šala koja je bila moguća samo zato što je to bila očigledna i neupitna neistina. Neuspjela šala je sasvim izmijenila rođendansko raspoloženje: na moje potpuno iznenađenje Almir je počeo neutješno plakati, dok su me svi ostali prijekorno gledali. Preklinjao sam ih da mi objasne šta sam to rekao, a kada nisu htjeli, ili nisu znali, pokušao sam pojasniti kako je šala trebala funkcionisati, čime sam se samo još više ukopao. Nema potrebe da spominjem detalje ove propasti – uskoro je proslavi došao kraj; svi smo otišli kućama, i svi su znali da sam ja upropastio proslavu. Tako ja barem, još uvijek s krivnjom, pamtim ovaj događaj.

Naknadno su mi roditelji objasnili da je *Turčin* bio pogrdni, rasistički naziv za bosanske muslimane. (Godinama kasnije, sjetit ću se ponovo svoje nenamjerne uvrede dok sam gledao snimak Ratka Mladića koji govori srpskoj kameri nakon svog ulaska u Srebrenicu,

gdje će nadgledati pokolj osam hiljada Bošnjaka – “I napokon došao je trenutak da se posle bune protiv dahija, Turcima osvetimo na ovom prostoru”, izjavio je.) Nakon Almirovog rođendana, naučio sam da riječi kao što je *Turčin* mogu povrijediti ljude. Štaviše, ispostavilo se da su svi oko mene to već znali. To što sam rekao *odrugaćilo* je Almira, učinilo je da se osjeća izdvojenim iz grupe kojoj sam ja valjda neupitno pripadao, koja god grupa to bila. A moja šala se upravo temeljila na tankoj različitosti – iako smo pripadali istoj raji i zajedno se borili u mnogim ratovima, taj džemper je uspostavio trenutačnu, beznačajnu različitost. Šala na Almirov račun je bila moguća upravo zato što među nama nije bilo trajne, suštinske razlike. Ali onog trenutka kada ukažeš na razliku, ulaziš, bez obzira na svoju dob, u već uspostavljeni sistem razlika, u mrežu identiteta, koji su svi u konačnici nametnuti i nemaju veze s tvojim namjerama, i koji nisu stvar tvog izbora. Onog trenutka kada ukažeš na *drugaćijost* nekoga, zapravo naglašavaš svoju *drugaćijost*. Svojom idiotskom opaskom na račun Almirove nepostojeće različitosti, sebe sam automatski ispisao iz raje.

Dio odrastanja je, nažalost, i učenje da razvijaš odanost apstrakcijama: državi, naciji, ideji. Obavezuješ se na pripadnost; voliš svog vođu. Mora te se naučiti da raspoznaješ i da ti je stalo do različitosti, treba te podučiti ko si *zaista*; moraš naučiti kako su te generacije pokojnika i njihova nepojmljiva postignuća učinila takvim kakav jesi; moraš definisati svoju odanost stadiu utemeljenom na apstrakciji koja nadilazi tvoju individualnost. Zato je raja teško održiva kao društvena jedinica, tvoja odanost njoj – odanost “nama”, toliko

konkretna da ja mogu (još uvijek) poimence nabrojati sve članove svoje raje – više se ne uvažava kao ozbiljna posvećenost.

Ne mogu sa sigurnošću tvrditi da je moja uvreda direktno povezana s činjenicom da su naši ratovi i zlatni dani suverenosti našeg Parka završili ubrzo nakon toga. U nekom trenutku svi naši nesporazumi s drugim rajama razriješili su se putem fudbala, u kojem mi baš i nismo briljirali. Još uvijek nismo mogli pobijediti Zeku i njegovu ekipu, zato što su oni imali moć da odlučuju šta je faul i šta je gol. Nismo se usuđivali dotaći ih i čak i kada bismo postigli pogodak, nikad se nije priznavao.

Što se tiče Almira, on nije dovoljno dobro igrao fudbal i počeo se još više furati na Bijelo dugme, grupu koju ću zauvijek prezirati. Uskoro je došao u fazu života kada su mu cure bile dostupne. Počeo je voditi život drugačiji od naših dječaćkkih života, i tako postao neko drugi mnogo prije nas. Sada više ne znam gdje je i šta se s njim desilo. Mi više ne pripadamo – “nama”.

3. MI PROTIV NJIH

U decembru 1993. godine, moja sestra i naši roditelji stigli su u Hamilton, Ontario. U prvih par mjeseci, moji roditelji su pohađali kurseve engleskog jezika, dok je Kristina radila za Taco Bell, snabdjevača brze “etničke” hrane, koje je ona zvala Taco Hell. Našim roditeljima se život preko noći zakomplikovao, tu je bio jezik koji oni nisu govorili, zatim opšti šok iseljništva, i konačno hladna klima izrazito nesklona spontanim i toplim ljudskim interakcijama. Nalaženje posla je za moje

roditelje bila zastrašujuća operacija nesagledivih razmjera, ali je srećom Hamilton grad čeličana, pun imigranata koji su tu doselili u potrazi za poslom. Dobar dio stanovništva bili su tek prva generacija Kanadana, te stoga prijateljski nastrojeni i puni podrške za svoje nove sunarodnjake. Uskoro su i moji roditelji našli posao – otac u čeličani, a majka kao nadstojnica u velikoj stambenoj zgradi, u kojoj je značajan broj stanara bio porijeklom iz inostranstva.

Uprkos tome, već nakon nekoliko mjeseci, moji roditelji su počeli sastavljati popis razlika između nas i njih – gdje smo *mi* bili Bosanci ili bivši Jugoslaveni, a *oni* čisti Kanadani. Ta lista razlika, u teoriji beskonačna, uključivala je stvari kao što su kiselo vrhnje (naše kiselo vrhnje – *mileram* – bilo je kremastije i ukusnije od njihovog); osmijeh (oni ti se stalno osmjehuju, ali to je neiskreno); bebe (oni ne ušuškavaju svoje bebe kada su velike hladnoće); mokra kosa (oni izlaze napolje mokre kose, nesvjesni da mogu fasovati smrtonosnu upalu mozga); odjeća (njihova odjeća se raspadne već nakon nekoliko pranja), i tako dalje. Moji roditelji, naravno, nisu bili jedini koji su insistirali na ovim razlikama. Zapravo se njihov društveni život u Kanadi na početku mahom sastojao od susreta s ljudima iz nekadašnje nam zemlje, i diskusije o svim uočenim razlikama. Jednom sam slušao našeg porodičnog prijatelja, slobodno mogu reći zapanjeno, dok je on objašnjavao podlogu svih razlika a na temelju njegovog opažanja da *mi* volimo kad se hrana polako i dugo krčka (sarma je savršen primjer), dok je *oni* jednostavno bace na veoma vruće ulje i gotova je za tren. Naše krčkajuće sklonosti odraz su naše ljubavi prema jelu i, samim tim očigledno, naše ljubavi

prema životu. S druge strane, *oni* zapravo ne znaju da žive, što ukazuje na konačnu, transcendentalnu razliku – *mi* imamo dušu, a *oni* su bezdušni. Činjenica da – sve i da je ova analiza pripreme hrane imala ikakvog smisla – isti ti *oni* nisu skloni okrutnim zvjerstvima, a *mi* smo usred brutalnog, krvavog rata, koji se ni pod kojim uslovima ne može opisati kao ljubav prema životu, uopšte nije zabrinjavala našeg dobrog analitičara.

S vremenom su moji roditelji prestali kompulsivno analizirati naše različitosti, možda zato što im je jednostavno ponestalo primjera. Meni je ipak draže misliti da je to zato što su se integrisali u novo društvo. Tokom godina, naša porodica se proširila kroz dalje imigracije, a zatim brakove i potomstva, tako da je ona sada uključivala i značajan broj rođenih Kanađana, uz sve naturalizovane Kanađane. Postalo je teže govoriti o *nama* i *njima* sad kada smo upoznali i vjenčali se s nekima od njih – jasnoća i značaj različitosti uvijek su bili uslovljeni odsustvom kontakta i proporcionalni uzajamnoj udaljenosti. O Kanađanima je bilo moguće teoretisati samo ako nemamo kontakta s njima, jer su apstraktni Kanađani bili idealan predmet usporedbe, oni su bili potpuno suprotna slika *nas*. *Oni* su bili ne-*mi*, *mi* smo bili ne-*oni*.

Osnovni razlog ove spontane teoretske diferencijacije bio je ukorijenjen u želji mojih roditelja da se osjećaju kao kod kuće, tamo gdje možeš biti to što jesi jer su i svi ostali kod kuće, baš kao i ti. U situaciji u kojoj su se moji roditelji osjećali izmještenim i inferiornim u odnosu na Kanađane, koji su se već osjećali kao kod kuće, stalne usporedbe bile su njihov način da se retorički postojvete s Kanađanima. Mogli smo biti jednaki jer smo bili usporedivi; i mi smo imali mjesto koje je bilo naš

dom. Naši običaji i navike bili su barem jednako dobri kao i njihovi, ako ne i bolji – samo se sjetimo kiselog vrhnja ili filozofskog krčkanja sarme. Da ne spominjemo da oni nikada nisu kontali naše šale i da njihove šale uopšte nisu bile smiješne.

Ali ova instinktivna samopotvrda mojih roditelja isključivo je mogla biti kolektivna, jer su to donijeli iz stare zemlje, gdje je jedini način da budeš društveno prepoznat bio da pripadaš prepoznatljivoj zajednici – većoj i ponešto apstraktnijoj raji. Situaciju je dodatno otežavalo to što im alternativa – naprimjer, da se definišeš i identificiraš kao profesor – više nije bila dostupna, jer su se i njihove profesionalne karijere raspale u procesu izmještanja.

Smiješno je to što se potreba za kolektivnom samopotvrdom sasvim fino uklapa u neoliberalnu fantaziju o multikulturalnosti, što nije ništa drugo nego san o velikom broju *drugih* koji žive zajedno, i svi su voljni da se tolerišu i jedni od drugih nešto nauče. Stoga su različitosti suštinski neophodne za osjećaj pripadanja: sve dok znamo ko smo i ko nismo, *mi* smo jednako dobri kao i *oni*. U multikulturalnom svijetu mnogo je *njih*, što ne bi trebao biti problem sve dok oni ostaju u svojim kulturološkim okvirima, vjerni svojim korijenima. Ne postoji hijerarhija kultura, osim one koja se mjeri nivoom tolerancije, i koja, slučajno, stavlja Zapadne demokracije visoko iznad svih drugih. A tamo gdje je nivo tolerancije visok, raznolikosti se slave i moguće je istraživati i konzumirati etničku hranu koja širi vidike (Dobro došli u Taco Hell!), i ukrašena je egzotičnom čistoćom drugačijosti. Jedna fina američka gospođa jednom mi je sasvim ozbiljno rekla: “Tako je *zgodno* biti iz drugih kultura”,

kao da su “druge kulture” neki rajski arhipelag na Tihom okeanu neiskvaren nedaćama naprednih civilizacija, gdje sve trepti od rahatluca. Nisam imao srca da joj kažem da sam ja često bolno, i ponekad radosno, komplikovan.

4. TO SAM JA

Imigrantska situacija također vodi ka nekoj vrsti samodrugacijosti. Izmještenost rezultira slabljenjem odnosa s prošlošću, sa sobom koji je nekada postojao i funkcionisao negdje drugo, gdje nije bilo neophodno prilagođavati atribute koji nas čine svojim. Imigracija je ontološka kriza upravo zato što si prisiljen prilagođavati uslove svoga sopstva životnim okolnostima koje se neprestano mijenjaju. Izmještena osoba nastoji održati narativnu dosljednost – ovo je moja priča! – pritom upošljavajući sistematsku nostalgiju. Moji roditelji su se neprestano i uvijek pozitivno poredili s Kanađanima upravo zato što su se osjećali inferiorni i ontološki poljuljani. To je bio njihov način da ispričaju istinitu priču o sebi, kako samima sebi, tako i bilo kome ko je bio voljan slušati.

Istovremeno, tu je i neizbježna realnost sopstva izmijenjenog imigracijom – ko god da smo nekad bili, sada smo podijeljeni između *mi-ovdje* (recimo, u Kanađi) i *mi-tamo* (recimo, u Bosni). Zato što *mi-ovdje* još uvijek vidimo sadašnje *nas* kao dosljedne nekadašnjim *nama*, koji još uvijek žive u Bosni, a ne možemo izbjeći da gledamo sebe iz pozicije *nas-ovdje*. Iz perspektive njihovih prijatelja u Sarajevu, moji roditelji su, uprkos svojim energičnim naporima da se diferenciraju, barem dijelom Kanađani, čega su i oni sami sigurno svjesni.

Postali su Kanađani i svjesni su toga upravo zato što nikad nisu prestali biti Bosanci.

Neizbježni pritisak integracije ide u kompletu s vizijom života kakav bi moji roditelji imali da *jesu* ono što oni podrazumijevaju pod Kanađanima. Svaki dan viđaju Kanađane koji žive ono što se jezikom izmještenosti zove “normalan život”, nešto što je njima u osnovi nedostupno uprkos svim integracionim obećanjima. Oni su mnogo bliži tom normalnom životu nego bilo ko od *nas* koji su ostali kući, tako da sebe lako mogu zamisliti kako žive normalne kanadske živote. Nakon što su utrošili toliko vremena i misli poredeći se s njima, moji roditelji mogu posredno i iskusiti njihove živote. A ipak, nikada neće biti *oni*.

Najbolja teoretska rasprava na tu temu je bosanski vic koji karakterizira vrhunška (i ujedno tipična) jasnoća misli:

Mujo se ispalio iz Bosne i otišao u Ameriku, u Chicago. Redovno je pisao Sulji, 'ajd' dođi pa 'ajd' dođi, ali Suljo ga je uporno odbijao, nisu mu se ostavljali raja i kafana. Nakon sto godina, Mujo ga konačno ubijedi. Suljo pregazi baru, a Mujo ga čeka na aerodromu u ogromnom Cadillacu.

“Čiji ti je ovo auto?”, pita Suljo.

“Moj, bezbeli”, odgovara Mujo.

“Dobra mašina”, kaže Suljo. “Vidim, dobro ovdje tebi ide.”

Sjedaju u auto i voze se kroz centar, a Mujo će: “Vidiš onu zgradurinu od sto spratova?”

“Vidim”, kaže Suljo.

“E pa to ti je moje.”

“Mašala”, kaže Suljo.

“A vidiš onu banku u prizemlju?”

“Vidim.”

“E to ti je moja banka. Kad mi zafali para ja samo odem tamo i uzmem koliko mi treba. A vidiš onaj Rolls-Royce što je parkiran ispred banke?”

“Vidim.”

“To je moj Rolls-Royce. Ja ti imam pravo puno banaka i ispred svake je parkiran po jedan Rolls-Royce.”

“Mašala”, kaže Suljo. “Dobar si.”

Voze se prema predgrađu, gdje sve kuće imaju velike travnjake i ulice su raskošni drvoredi. Mujo pokazuje na jednu kuću, ogromnu i okrečenu ko bolnica.

“Vidiš onu kuću? E to ti je moja kuća”, kaže Mujo. “A vidiš onaj olimpijski bazen? To ti je moj bazen. Tu ti ja plivam svako jutro.”

Pokraj bazena se sunča prezgodna žena zamamnih oblina, a u bazenu se brčkaju zdrava djeca.

“Vidiš onu gospođu? E to ti je moja žena. A ona divna dječica, i oni su moji.”

“Fino, fino”, kaže Suljo. “A ko ti je onaj bilder što ti masira ženu i ljubi je po vratu?”

“E”, kaže Mujo, “to sam ti ja.”

5. KO SU ONI?

Postoji također i neokonzervativni pristup drugom i drugačijem: drugi su prihvatljivi sve dok nam se ne pokušavaju pridružiti nezakonitim putem. Ako su već među nama, i još zakonski priznati, onda će se morati prilagoditi našem načinu života, isprobanim standardima koji uspješno funkcionišu. Distanca između nas i drugih

mjeri se njihovim odnosom prema našim vrijednostima, koje su nama (ali ne i njima) očite. Drugi nas uvijek podsjećaju na ono što *mi* zaista jesmo – mi nismo oni i nikada nećemo biti, zato što smo prirodno i kulturološki naklonjeni slobodnom tržištu i demokraciji. Neki od njih bi željeli biti mi – ko ne bi? – i možda čak postanu mi, ali *oni* moraju biti dovoljno mudri da slušaju ono što im *mi* govorimo. A mnogi od njih nas i mrze, tek tako.

George W. Bush, u svom govoru studentima koledža u Iowi u januaru 2000. godine, ukratko je sumirao neo-konzervativnu politiku drugačijosti na svoj neponovljivo idiotski, ali iznenađujuće precizan, način: “Kada sam ja stasavao, svijet je bio opasno mjesto i tačno si znao ko su oni. Bilo je mi protiv njih, i bilo je jasno koji su oni. Danas, više nismo tako sigurni ko su to oni, ali mi znamo da su oni tu.”

A onda su ti isti *oni* poletjeli 11. septembra 2001. I sada su *oni* posvuda, uključujući i Bijelu kuću, gdje su dobacili zahvaljujući falsificiranim rodnim listovima. Svako malo ih iskupimo, odvedemo ih u Guantánamo Bay tajnim letovima ili ih pohapsimo u racijama i deportujemo ih ili zahtijevamo da nedvojbeno izjave da *oni* nisu *oni*. A ko god da su *oni*, *mi* moramo pobijediti u ratu protiv njih, kako bismo mogli biti trijumfalno jedini na svijetu.

6. ŠTA SI TI?

Evo priče koju često prepričavam. Pročitao sam je u kanadskim novinama, ali sam je ispričao toliko puta da mi se ponekad čini da sam je izmislio.

Kanadski profesor političkih nauka posjetio je Bosnu tokom rata. Rodio se negdje u bivšoj Jugoslaviji, ali su mu roditelji emigrirali u Kanadu kada je još bio dječak, što će reći da mu je ime bilo tipično za ove prostore. U Bosni je, opskrbljen kanadskim pasošem i propusnicom UNPROFOR-a, putovao unaokolo pod pratnjom naoružanih *plavih* šljemova, potpuno zaštićen od rata da ga može na miru proučavati. Sa svojim pasošem i propusnicom prošao je mnoge kontrolne tačke. Ali su ga onda zaustavili na jednoj od kontrola, gdje je južnoslavensko ime zaštrčalo u kanadskom pasošu, pa su ga upitali: “Šta si ti?” Adrenalin mu je bez sumnje bio skočio, mora da je bio poprilično uplašen i zbunjen, pa je odgovorio: “Ja sam profesor.” Njegov odgovor morao je zazvučati djetinje nevino patriotski nabrijanim ratnicima na kontrolnom punktu, jer ga oni sasvim sigurno nisu pitali za njegovu zanimanje. Mora da su se smijali i prepričavali priče o njemu dugo nakon što su ga pustili da prođe. On im je sigurno morao izgledati krajnje nestvarno.

Da bi ga nacionalno kuražni muškarcima na kontrolnom punktu uopšte pojмили kao ljudsku jedinku on je morao imati definisan – štaviše očigledan – nacionalni identitet; profesorova nacionalnost bila je jedini bitan podatak u vezi s njim. Njegovo znanje ili neznanje na polju političkih nauka i pedagogije bilo je histerično nebitno u dijelu svijeta koji su oblikovali razni, simultani sistemi nacionalne drugačijosti – što ga, zapravo, i ne čini bitno drugačijim od bilo kojeg drugog dijela svijeta. Profesor se trebao definisati u odnosu na neke “druge”, ali se u tom trenutku nije mogao dosjetiti nijedne drugačijosti.

Da bi ponovo postao profesor morao se vratiti u Kanadu, gdje je možda naletio i na moje roditelje, za koje bi on sigurno bio savršen primjerak *njih*.

7. ŠTA SAM JA?

Moja sestra se vratila u Sarajevo poslije rata i tu je radila opskrbljena kanadskim pasošem. Zbog prirode svoga posla političkog analitičara, srela se s mnogim stranim i domaćim političarima i zvaničnicima. Zbog svog imena, a s obzirom da je govorila i bosanski i engleski, bilo ju je teško identificirati, i često su je pitali, i lokalci i stranci: “Šta si ti?” Kristina je zeznuta i ne da se lako omesti (nije li preživjela pokušaj atentata već u prvim danima života?) tako da bi ona odmah uzvratila: “A što pitaš?” Pitali su, naravno, zato što su htjeli znati njenu nacionalnost kako bi znali šta misli, kako bi utvrdili koju nacionalnost ona suštinski predstavlja, i šta su njene stvarne namjere. Njima je ona bila nebitna kao osoba, još manje kao žena, dočim njeno obrazovanje i sposobnost da misli svojom glavom nikada nisu mogli nadići način razmišljanja uslovljen njenom nacionalnošću. I tako je bezizgledno ostala zapetljana u svoje korijene.

Pitanje je očigledno bilo duboko rasističko, te bi se neki stranci isprva postidjeli nakon njenog protupitanja, ali bi ustrajali nakon malo oklijevanja, dok su lokalci ustrajavali bez imalo oklijevanja – znanje moje sestre, samo njeno postojanje bilo je nepoznanica sve dok se ona nacionalno ne izjasni. Na kraju bi rekla: “Bosanka”, iznimno nezadovoljavajući odgovor kada se

radi o međunarodnim birokratima Bosne, koji hrabro zauzimaju pozicije u vladi i skupim restoranima.

Poučen sestrinim iskustvom, kada me pitaju “Šta si ti?”, često sam u iskušenju da ponosno odgovorim: “Ja sam pisac.” Ipak rijetko to i učinim, jer ne samo da zvuči pretenciozno blesavo nego je i netačno – ja se osjećam piscem samo kada pišem. I tako onda odgovorim da sam komplikovan. Također bih htio dodati da sam ja, možda prije nego bilo šta drugo, gomila pitanja bez odgovora, skupina drugih ljudi.

Htio bih reći da je možda prerano za zaključke.